

Сергій Кононенко

УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ: НАБУТІ РИСИ ЯК ВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ

Статтю присвячено виокремленню й обґрунтуванню основних рис сучасної української демократії, котру визначено як реальну, олігархічну, корупційну, імітаційну та периферійну. Окремо розглянуто характер взаємодії ціннісних, ресурсних, інституційних аспектів функціонування політичної системи в Україні. Стверджується, що досвід українських демократичних перетворень є більш повчальним, ніж успішним.

Ключові слова: політичні трансформації, демократія, олігархія, периферія, корупція, відплата.

Sergii Kononenko. Ukrainian democracy: acquired features as lost opportunities. The article is on definition of main features of Ukrainian democracy, which is treated to be real democracy (not pseudo one) – oligarchic, corrupted, imitational, peripheral. The correlation among value, resources and institutional aspects of Ukrainian political system' functioning is regarded as well. It is affirmed that historical experience of democratic transformation in Ukraine is more instructive than positive.

Key words: political transformations, democracy, oligarchy, periphery, corruption, retaliation.

Жити за часів перемін не набагато гірше, ніж за часів стабільності й спокою, адже одвічні людські лиха – війни, голод, хвороби – ніколи не полишають людину політичну, принаймні як потенційні загрози, нагадуючи про тлінність та закликаючи до пильності. Власне, головні проблеми людського буття перебувають поза політичною сферою, стосуючись цінностей Спасіння та технологій виживання – їжі духовної і матеріальної. Політика лишень призначена зробити це харчування максимально комфортним. Хоча вона й вабить можливістю сповідувати світські культури (ідеології), тобто можливістю «спастися» ще у цьому світі, а також своєю безпосередньою причетністю до примусу й насильства.

Політика не створює, а розподіляє блага, оскільки ж людині властиво заглядати до чужої тарілки, а голод є першою причиною воєн і хвороб, то такий розподіл благ має максимально задовольняти всіх і кожного. Політична діяльність – це розподільча (йдеться про розподіл цінностей і ресурсів) діяльність окремих (частини) в інтересах всіх (цілого). Тому й головною запорукою ефективності та стабільності політичної системи, а отже, й усього суспільства, слід вважати максимально можливу за даних конкретно-історичних умов спільність інтересів громадян та максимально рівний за даних конкретно-історичних умов розподіл між ними соціальних благ. Рівність у розподілі цих благ є важливою умовою свободи, адже той,

хто їх позбавлений, не може бути вільним. Натомість свобода – рівності не передбачає, а часом навіть навпаки. Інакше кажучи, втіливши «рівність», водночас втілюють і «свободу», тобто здійснюються одразу дві цінності; втіливши «свободу» – втілюють тільки її.

Цінність «рівності» є однією з головних у політиці, адже ігнорування цієї цінності неминуче призводить до конфлікту й розколу. Значна частина політичних революцій мала на меті, хоча й рідко коли досягала, більш рівний розподіл соціальних благ, до яких слід зараховувати й соціальні можливості («життєві шанси» за Р. Дарендорфом). Тому «рівність» безпосередньо стосується безпеки – головного, чим має перейматися політика [1 с. 95–96, 133, 146], – а не якогось захмарного «царства цінностей» чи уявних утопічних суспільств. Безперечно, що цілковита рівність, як і решта ціннісних абсолютів, недосяжна. Проте спроби досягнути максимально рівного за даних конкретно-історичних умов розподілу соціальних благ цілком виправдані, адже таким чином усувається головна причина більшості політичних конфліктів. Подібно й в міжнародному суспільстві міждержавний «баланс сил» є першою умовою миру і стабільності. Тож нерівність множить конфлікти. Оскільки ж люди об'єднуються в соціуми, аби досягнути безпеку (убезпечитися), то всі позитивні ефекти від існування соціальної нерівності цілковито нейтралізуються її конфліктогенним характером. Таким чином, рівень загрози політичній революції вимірюється висотою профілю соціальної стратифікації.

Політика пов'язана з боротьбою за владу, тому вона неминуче дестабілізуватиме суспільство, а отже, провокуватиме й спричинятиме соціальні зміни. Власне, в цьому й парадокс – та форма суспільної діяльності, яка передусім має привносити порядок і стабільність у соціальне життя, є чи не головним фактором дестабілізації. Хоча, можливо, що регулярні (циклічні) та спорадичні (революційні) збурення й потрясіння є необхідною умовою соціального порядкотворення, котре слід розуміти не лише як підтримання порядку, але й як творення нових

порядків. Руйнівний безлад, що потенційно міститься в політиці як царині боротьби за владу, насправді є пошуком і відкриттям нових історичних шляхів – вируванням історичних можливостей. Тут спадають на думку міркування Б. Спінози щодо «природного» (дополітичного) стану, який, за твердженням цього великого філософа, видається хаосом і безладом, оскільки його глибинний зміст та віддалені історичні перспективи залишаються недосяжними для людського мислення [2, с. 313]. Інакше кажучи, хаос і безлад – це стан розуму, а не стан суспільства чи природи.

Ситуація, коли нічого не відбувається, не набагато краща від ситуації, коли все змінюється. Тому життя за часів перемін має свої переваги – воно розширює потенційний простір свободи в практичному сенсі та дарує незабутній досвід у сенсі духовному. Причому, саме для духу немає значення – позитивним є досвід соціальних трансформацій чи негативним, адже споглядати появу і розквіт нового суспільства так само повчально, як і споглядати протиприродне виникнення й природне відмирання різноманітних політично нежиттєздатних соціальних потвор. Духовне збагачення відбувається незалежно від того, що бачиш – дар Історії чи її примху. Інша річ, практичний аспект соціальних перетворень, адже провал трансформаційних зусиль неминуче відіб'ється на якості життя переважної більшості громадян суспільств, що зазнають подібної історичної поразки. Позаяк не кожен хоче і може бути філософом, тобто не кожен спроможний перетворити похмурий соціальний досвід на блискучий духовний, то жити в успішних та процвітаючих суспільствах справді комфортніше. Однак комфортне й заможне життя – це дар Історії, який, на відміну від дарів Природи, треба заслужити.

Сучасна українська демократія сформувалася внаслідок так званої посткомуністичної трансформації. Вона є виплодом «творчих» зусиль правлячої верхівки, що складається з декількох ворогуючих угруповань, підтримуваних так само ворогуючими, однак вже на міжнародному рівні, великими державами та їх об'єднаннями;

а також політичної байдужості та недосвідченості українського демосу, який складається з мільйонів обібраних та знедолених людей переважно української національності. При виборах сучасної України перебуває дивна й водночас повчальна сентенція, яка вражає поєднанням простакуватості, беспорядності й песимізму. Водночас, прояснюючи та ілюструючи все, що відбулося згодом: «маємо те, що маємо». В цих словах простежується загальне прагнення правлячої верхівки примирити із собою решту громадян та призвичаїти їх до плодів своїх діянь – адже хіба варта заміна комуністичного тоталітаризму на ліберальний втрати науково-технологічної бази, знищення військово-промислового комплексу, криміналізації економіки та політики.

Головною властивістю української політичної системи є те, що вона *справді демократична*. Інакше кажучи, йдеться про різновид *реальної демократії*, яка хоч і відрізняється від ідеальних демократичних устроїв з ліберальних мрій, однак не може вважатися якимось неототалітаризмом чи закамуфльованим під демократію авторитаризмом. Всі недоліки сучасної української демократії – насправді її присутні властивості. Тут ідеться не про початкові вади зростання, такі собі дитячі хвороби, а про історичну долю, яку можна змінити лише дієвою сміливістю та мужнім опором [3, с. 20]. Той, хто сподівається, що у майбутньому «все зміниться», просто не усвідомлює, що сам по собі час не має жодного трансформаційного потенціалу, а тим більше сталої й незмінної тенденції до покращення. Прийдешнє програмується постійно й неспинно, і на завтра ми отримуємо лише наслідки діянь сьогоднішніх.

Стверджувати, що нащадки нинішніх олігархів згодом все віддадуть бідним, а самі підуть до монастирів чи займуться винятково доброчинністю, можуть або вкрай наївні, або вкрай нечесні (в тому числі перед собою) люди. Відомо, здається, ще від часів схоластики думка про те, що наслідок не може перевершити своєї причини, оскільки він у ній уже потенційно міститься,

безпосередньо стосується ситуації такого псевдоісторичного псевдооптимізму, адже (навіть суто біологічно) максимум, ким можуть бути діти розбійників, хабарників і шахраїв – так це гультіпаками, розбишаками, паразитами. Подібно, вважати іменоване приватизацією «велике пограбування» посткомуністичних суспільств чимось на кшталт «первинного накопичення» також не зовсім коректно, позаяк йдеться про дещо протилежне – про дезінтеграцію (розкрадання, розшматування, розтринькання) промислово-технологічної бази Сучасності. Ідеологічну байку стосовно «первинного накопичення» вигадали й поширюють задля одного – примирити пострадянські народи з їх пограбуванням, деградацією, приниженням, а також, аби подарувати ілюзію можливого покращення в майбутньому, яке (покращення) купується сьогоднішньою покірністю. Історичний процес «первинного накопичення» є унікальним, і він уже відбувся в минулому та позаминулому століттях. Зокрема, останнім його проявом може вважатися більшовицька індустріалізація. Відповідно, й найвищу пошану до жертв Голодомору виявили б тоді, коли б не дали зруйнувати зведений на їх кістках промисловий потенціал.

Під кутом зору історії більшість процесів, що відбуваються в пострадянських економіках, можуть вважатися чимось протилежним до «первинного накопичення», тобто ліквідацією його унікальних наслідків, досягнутих тяжкою працею і великими жертвами багатьох поколінь. Подібно, викликають заперечення, а подекуди й сміх, спроби віднайти історичні відповідники політичним режимам та суспільним устроєм, що склалися на теренах колишнього Радянського Союзу. Ніякі вони не феодальні, адже феодалізм, принаймні європейський, зростав на військовому героїзмові, релігійному ентузіазмові й договірних засадах, а доля більшості представників «еліт» пострадянських ринкових демократій у середньовічній Європі була б короткою і трагічною. Вони також не рабовласницькі, оскільки саме на базі рабовласництва і завдяки йому було подолано варварство, зросли

перші людські цивілізації, сформувався Античний світ – історична предтеча та духовне джерело сучасної Європи.

Верховодів пострадянських ринкових демократій навіть олігархами називати якось соромно, особливо коли згадуєш великих представників олігархій Стародавнього Риму чи ренесансної Італії. Роль цих верховодів – руйнівна. Вони використали з метою збагачення енергію розпаду індустріальних суспільств пострадянської напівпериферії. Очевидно, що стати багатієм можна як зруйнувавши промисловий об'єкт, так і створивши його. Тож на загальносуспільне визнання й схвалення заслуговує лише те багатство, котре є функцією економічно-технологічного розвитку. Натомість те, що досягається шляхом деградації країни та зубожіння громадян, «заслуговує» винятково націоналізації.

Різниця між ідеальною демократією, тобто демократією як ідеалом, і реальною демократією не зникне ніколи. Перша й надалі зорітиме в мріях і світоглядах, натомість друга вражатиме дивними речами – наприклад, перебуванням на вищих щаблях державної влади кримінальних злочинців та психічно хворих людей. Хоча й останньому не варто дивуватись, адже будь-яка система, політична зокрема, є механізмом селекції. Добір відбувається винятково за тими якостями, котрі закодовано в цій системі. Тому політико-системна селекція в частині (більшій) пострадянських країн є негативною – добором за моральними вадами, а не чеснотами, тобто за тими якостями, котрі дають можливість вижити й досягти успіху в цих «молодих та ринкових» демократіях. Зрештою, внаслідок дії механізму «негативної селекції» отримуємо на диво потворну «вертикаль влади», вершину якої посяде купка антропоїдів, котрі час від часу спускатимуться із цієї «вертикалі», аби щось поцупити, а потім вчинятимуть на горі верескливі бійки за вкрадене.

Реальні демократії бувають різними: одні величні й потужні, інші – дегенеративні й залежні. Останніх більше, що пояснюється самою природою конкуренції, котра є базовим соціальним механізмом демократичних та ринкових систем. У будь-якому змаганні, зокрема, політичній,

економічній, культурній конкуренції, всі перемоги не можуть. Переможці становлять меншість, причому, їх тим менше, чим жорсткішим було змагання. Постійні ж поразки та розчарування в справі побудови ефективних ринкових та демократичних систем компенсуються відомим ще від часів Радянського Союзу ідеологічним трюком, що називається «гонитвою за справжністю». Всі колишні радянські люди пам'ятають, скільки «справжніх» соціалізмів їм довелося будувати – зрілий соціалізм, розвинений соціалізм, демократичний соціалізм, ринковий соціалізм, соціалізм з людським обличчям тощо. Після кожного провалу і розчарування їм говорили, що ось цей соціалізм «несправжній», а справжній ще належить збудувати. В процесі побудови демократії також дуже легко втягнутися до безглуздої і безперспективної біганини подібними «колами самообману», вважаючи після кожного провалу й розчарування, що «справжню» демократію ще збудувати належить.

Сьогодні дивно згадувати, як свідомо й послідовно на самих початках процесу перетворення посткомуністичних суспільств програмувалось їх відставання, залежність, другорядність, адже всі розуміли, що демократія і ринок у цих суспільствах ніколи не сягнуть рівня трансформаційних зразків – політичних та економічних систем євроатлантичного світу. Таким чином, історична перспектива периферизації колишніх комуністичних країн була закладена вже в планах їх реформ, а стратегія посттоталітарних перетворень передбачала пониження міжнародного статусу цих країн та максимально безболісне інтегрування до очолюваної євроатлантичними державами владно-силової ієрархії сучасного світу. Отже, посткомуністична трансформація від самого початку була зорієнтована та запрограмована на історичну поразку національних суспільств, що її здійснювали. Причому, така поразка пропагандистськими засобами подавалась як головний трансформаційний пріоритет та здобуток (йдеться про так звану інтеграцію до світової спільноти).

Українська демократія є *олігархічною* демократією – це її наступна риса. Йдеться про такий реальний демократичний устрій, в якому: по-перше, всі різновиди й обсяги політичних ресурсів монополізовано невеликою групою суб'єктів політичного процесу; по-друге, витримано всі формально-інституційні умови демократичного устрою (від виборів до багатопартійності). Розподіл ресурсів є одним з головних факторів історичного успіху та ефективного функціонування будь-якої демократії. Якщо суспільство цілковито поляризоване, то навіть найдосконаліший нормативно-інституційний каркас не врятує його демократичний устрій від деградації й розпаду. Ситуація «в одних – все; в інших – нічого» провіщає лише голод, розпад, революцію. Ключовою політичною стратегією олігархічних верхівок є стратегія «інституційних перетасовок». Ідеться про підміну головної проблеми цієї форми реальної демократії – нерівний розподіл суспільних благ (поляризація і розшарування) – безліччю дрібних, і здебільшого непотрібних, завдань з нормативно-інституційного реструктурування політичного життя (писання й переписування конституцій, «вдосконалення» до нескінченності виборчого процесу, «розвиток» партійної системи тощо).

Можливо, демократія і справді найкращий з усіх можливих політичних устроїв, однак винятково за однієї умови – загальносуспільної опірності, тобто готовності більшої частини суспільства захищати свої інтереси і давати жорстку відсіч усім спробам їх порушити. Однак максимально рівний розподіл суспільних ресурсів якраз і є першою умовою успішного соціального опору, адже зубожіле й деградоване населення спроможне хіба що на безглуздий і безрезультатний заколот. Тут знову зринає питання економічних передумов демократії. На противагу ідеям класичної європейської політичної філософії, нині поширилася думка, що демократичним може бути лише заможне суспільство, а демократія – це така собі винагорода за економічний успіх. Проте слід зауважити, що прискорене зростання економіки не завжди супро-

воджується вирівнюванням профілю соціальної стратифікації, а часом призводить до ще більшої поляризації суспільства. Однак саме рівний розподіл соціальних благ, а не їх загальний обсяг, є умовою ефективної демократії, адже така рівність дає можливість суспільству реалізувати свою загальну волю й чинити опір всім, хто цьому перешкоджатиме [4, с. 35, 38, 39, 94]. Тому ефективна демократія – рівного достатку потребує більше, ніж прискорених темпів зростання економіки.

Олігархічні політичні режими неспроможні забезпечити ані лояльності, ані ефективності. Безперечно, якийсь історичний час вони проіснують, підтримуючи своє жалюгідне й непотрібне існування підкупом, брехнею, насильством та користуючись національною неповноцінністю й громадянською малодушністю частини населення. Проте, врешті-решт, представникам олігархічних «еліт» доведеться тікати до країн-спонсорів, тобто тих держав, інтереси яких вони репрезентували та захищали і маріонетками яких були в ляльковому театрі «вітчизняної» політики. Олігархи приречені стати національними зрадниками, оскільки, не маючи широкої соціальної бази у власному суспільстві, вони змушені покладатися на підтримку зовнішніх сил, перетворюючись на маріонеток у руках своїх закордонних власників. Вони руйнують та розколюють власну країну в інтересах чужих держав, привносячи до національного політичного життя ворожнечу, котра існує між цими державами на міжнародній арені. Саме так слід розуміти відомий поділ України на «схід» і «захід», котрий насправді є поділом формально незалежної країни на дві сфери впливу ворогуючих держав та їх блоків.

Українська демократія є *корупційною* демократією. Корупція перетворилася на визначальний механізм, засобом якого відбувається розподіл суспільних благ, а отже, й здійснюється політична діяльність. Тому чесна та моральна поведінка вважатиметься ненормальною чи навіть злочинною. Тут доречно згадати дюркгеймівське визначення злочину як «образи колективних почуттів».

Тож за умов тотальної корумпованості порядність ображатиме почуття, вважатиметься злочинною, накликатиме санкції. Корупцію в політиці слід розуміти як підміну загальносуспільних інтересів і цінностей приватними, тобто як приватизацію, зокрема економізацію, політичної діяльності, котра за своєю суттю є діяльністю в інтересах усіх – універсальною діяльністю задля «загального блага». Водночас, слід зауважити присутню схильність демократії до корупції, котра може вважатися її вродженою вадою, що особливо унаочнюється саме олігархіями. Зрештою, виборчий процес є підкупом виборців обіцянками (і не лише ними). Кожен реально-історичний політичний устрій має недоліки – і це природно. Так, демократія настільки ж схильна до корупції, наскільки авторитаризм до дискримінації.

Українська демократія є *імітаційною* демократією. Демократичні й ринкові системи встановилися в країнах пострадянської напівпериферії переважно внаслідок перемоги ліберального тоталітаризму над тоталітаризмом комуністичним і розпаду Радянського Союзу. Свій нинішній політичний устрій вони отримали, наслідуючи вчорашніх переможців, а нинішніх володарів світу – країни євроатлантичної спільноти, котру уособлюють Сполучені Штати, що на сьогодні залишаються єдиною глобальною наддержавою-гегемоном. Країна-наслідувач керується різними прагненнями: виявити лояльність до домінуючих держав і отримати комфортне місце в очолюваному ними світовому порядку; згодом перемогти ці держави у конкурентній боротьбі чи принаймні ефективно їм протистояти; вирішити внутрішні суспільні проблеми, яким не могли дати ради в рамках традиційних суспільних форм; нарешті, керуючись просто модою на наслідування.

Хоча й наслідування є одним з базових соціальних механізмів, воно має ціну – це залежність, адже той, хто наслідує, стає залежним від того, кого він наслідує. Тож і поширення власного політичного устрою є цілком ефективною стратегією домінуючих держав, котрі у такий спосіб залучають дієвий і дешевий (порівняно з окупаційним чи

колоніальним режимом) засіб контролю; отримують конкурентні переваги; уніфікують об'єкти домінування; індоктринують їх власними ідеологічними цінностями. Тому й наслідування політичних устроїв сильніших країн зазвичай є прихованою формою примусу.

Імітаційна демократія вражає своєю фальшивістю, в ній дуже мало інституцій, що зросли, власне, на національному ґрунті. Нормативно-інституційний каркас цієї демократії приховує ресурсну нерівність та ціннісно-духовну непродуктивність. Справжньою рушійною силою подібних політичних систем є корупція, а все інше: державотворення, багатопартійність, парламентаризм, самоврядування, економічна конкуренція тощо – просто імітується. Подібна імітаційність є різновидом духовного споживацтва, властивого суспільствам, котрі неспроможні генерувати власну духовну енергію, уособлену відповідними цінностями. В таких суспільствах навіть етнічна культура має імітаційно-ритуальний характер.

Українська демократія є *периферійною* демократією, позаяк українське національне суспільство перебуває на нижчих щаблях («на дні») стратифікаційної ієрархії сучасного міжнародного суспільства. Периферизація – це пониження у стратифікаційному статусі, тобто переміщення держави та суспільства з верхніх щаблів глобальної стратифікаційної ієрархії на нижчі. Периферійний сегмент системи міжнародних відносин виконує дві основні системопідтримуючі функції: по-перше, функцію «резервуару» для тих держав і народів, котрі не витримали або неспроможні витримати глобальної конкуренції та перетворюються на джерело дешевої робочої сили й ресурсів, як і джерело системних збурень у формі «глобальних заколотів»; по-друге, функцію «стартової площадки» для тих держав і народів, які здатні піднятися в рамках глобальної стратифікаційної ієрархії, постаючи потенційними конкурентами держав і народів, котрі перебувають на вищих стратифікаційних щаблях.

Глобальна периферія, передусім, формується через те, що частина (переважно – більша) держав і народів позбавлена всіх різновидів владно-силових ресурсів, які

дали б їм можливість змінити власний статус у рамках світової стратифікаційної ієрархії – вони перебувають на найнижчому щаблі глобальної владно-силової піраміди. Однак периферійний статус визначається не лише об'єктивним розподілом владно-силових ресурсів, але й глобальною нормативно-інституційною системою, до якої належить і стандартизована та уніфікована модель демократії. Периферизація є і об'єктивним процесом, і стратегією домінуючих держав. Всі вище визначені властивості *реальної* української демократії: *олігархічність, корумпованість, імітаційність* – якраз і сприяли *периферизації* українського суспільства в рамках суспільства міжнародного, зробивши його ідеальним об'єктом домінування.

Жодним чином побудова демократія не повинна перетворитися на сурогат побудови комунізму – біганину за історичні обрії, виправдання похмурої реальності блискучим ідеалом, запобігання перед жерцями світських культів та плазування перед великими державами, котрі ці культу уособлюють. Врешті-решт, головним є не демократичність чи авторитаризм політичного устрою, а те, наскільки цей устрій убезпечує від двох основних загроз – безладу й тоталітаризму, наскільки ефективно дає можливість управляти суспільними процесами, наскільки сприяє підвищенню статусу держави в міжнародних відносинах та втіленню ідеалів гуманізму в суспільстві. Відмінність між демократією й авторитаризмом досить відносна, і саме в цих системно-політичних формах людство існувало впродовж всієї своєї історії. Кожен реальний політичний устрій є конкретно-історичним комбінуванням у відповідній структурній пропорції демократичних і авторитарних елементів. Перші елементи утримують суспільство від скочування в тоталітаризм, а другі – від скочування в безлад.

1. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1991. – Т. 2. – С. 3–545. – (Философское наследие).

2. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / Бенедикт Спиноза ; [пер. с лат. М. Лопаткина]. – Мн. : Литература, 1998. – 528 с. – (Клас. филос. мысль).

3. Макиавелли Н. Государь; [пер. с итал.] / Никколо Макиавелли. – М. : Планета, 1990. – 79 с.

4. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Жан-Жак Руссо ; [пер. з фр. О. І. Хома]. – К. : Порт-Рояль, 2001. – 349 с. – (Філосо. джерела).